

ській області. Вивчення впливу Хмельницької та Рівненської АЕС на водні ресурси річок Горинь і Стир, розробка прогнозу такого впливу.

- Вивчення параметрів і характеристик компонентів та факторів природного й соціального середовища під час підготовки та прийняття важливих управлінських рішень.

- Формування геоінформаційної моделі-образу Києва для зберігання і використання інформації про урбо-соціо-економіко-природно-культурно-техногенні утворення; інформаційна підтримка архітектурно-планувальної діяльності; облік і паспортизація інженерно-мережевих об'єктів міста тощо.

- Вивчення напрямів та особливостей просторових трансформацій міських територій України у пострадянський період, визначення основних типів викликів, з якими стикаються міські території України у процесі трансформації.

- Аналіз просторових трансформацій міських територій різних типів із використанням методів багатовимірної моделювання та соціологічного опитування із тестовим дослідженням, зокрема, урбанізованих тери-

торій столичного, індустріальних та периферійно-аграрних регіонів.

- Розробка моделей модернізації міських територій із обґрунтуванням доцільних напрямів територіального планування.

На факультеті створено і функціонує такі наукові школи:

- Регіональний географо-екологічний аналіз (наукові керівники: чл.-кор. НАПН України, проф. Шищенко П. Г., чл.-кор. НАН України, проф. Гродзинський М. Д., проф. Бортник С. Ю., проф. Дмитрук О. Ю.).

- Суспільно-географічні дослідження в Україні (наукові керівники: акад. НАПН України, проф. Олійник Я. Б., проф. Мезенцев К. В., проф. Любіцева О. О.).

- Гідроекологічні дослідження (наукові керівники: проф. Хільчевський В. К., проф. Ободовський О. Г., проф. Сніжко С. І.).

- Картографічні та геоінформаційні дослідження (наукові керівники: проф. Даценко Л. М., проф. Молочко А. М.).

Надійшла до редколегії 30.09.17

Я. Олійник, д-р екон. наук, проф.,
акад. АПН України, засл. діяч науки і техніки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕОГРАФИЧЕСКОМУ ФАКУЛЬТЕТУ – 85!

Освещены основные вехи становления географического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Рассмотрена история создания факультета, вклад основных научных работников-сотрудников в его развитие, значение научных исследований. Раскрыта история создания кафедр географического факультета, определены роль и место факультета в современном образовательном и научном процессе.

Ключевые слова: географический факультет, исследования, учебный процесс, преподаватели, практики.

Ya. Oliynyk, Doctor of Science in Economy, Full Professor,
Academician of the NAPS of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE GEOGRAPHY FACULTY CELEBRATES ITS 85 ANNIVERSARY!

The main objectives of the Geography Faculty of the Taras Shevchenko National University of Kyiv development have been highlighted. The history of the Faculty foundation, the contribution of the major scientists and staff in its development, the importance of scientific research has been maintained. The article reveals the history of the foundation of the Geography Faculty departments, determines the role and place of the faculty in the modern scientific and educational process.

Keywords: Geography Faculty, research, educational process, teachers, practice.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.2>
УДК 911.3:332.1(477)

Я. Олійник, д-р екон. наук, проф.,
акад. НАПН України, засл. діяч науки і техніки України,
Т. Куриш, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено дослідження регіональних особливостей формування людського потенціалу Чернівецької області, виокремлено чинники та фактори, що впливають на становлення людського капіталу. На основі діючої методики проведено аналіз людського розвитку Чернівецької області за 2012–2016 роки та здійснено моніторинг зміни інтегрального індексу людського розвитку регіону. Ураховуючи регіональні особливості та суспільно-географічні умови розвитку Чернівецької області напрацьовано пріоритетні напрями розвитку людського потенціалу даного регіону, що спрямовані на зростання конкурентоспроможності території в сучасних умовах реформування українського суспільства.

Ключові слова: людський потенціал, здорове життя, добробут, освіта, Чернівецька область.

Постановка проблеми дослідження. Розвиток людського потенціалу набуває значення головного і визначального фактора економічного зростання. Численні дослідження переконливо показують, що класифікація країн за рівнем їх економічного розвитку вирішальною мірою визначається якістю людського потенціалу. Від нього в остаточному підсумку залежать і такі параметри, як темпи науково-технічного прогресу, організація й культура праці, її продуктивність тощо.

Останнім часом в Україні спостерігається загострення проблем регіонального розвитку економічних систем, що проявляється у наявності асиметрій. Рівень розвитку окремих регіонів безпосередньо відображається на загальному рівні розвитку економічної системи. Одним із головних чинників конкурентної боротьби та економічного зростання для регіону є саме людський ресурс, який має свої особливості розвитку і становлення. Тому важливо робити акцент на регіональний

вектор людського розвитку в Україні, з урахуванням реалій сьогодення через аналіз його становлення. На основі розрахунків та аналізу показників регіонального людського розвитку можливо оцінити прогрес чи виявити регрес і обрати напрями політики соціально-економічного розвитку окремого регіону держави.

Аналіз останніх публікацій. Звертаючись до сутності поняття "людський потенціал", зазначимо, що як зазначають окремі дослідники, зокрема, М. Куркіна, В. Зотов, в основі поширеного розуміння дефініції "потенціал" є сукупність засобів для реалізації можливостей досягнення певної мети. Таким чином, вони узагальнюють, що поширене трактування поняття "потенціал" подається як "джерело можливостей, засобів, запасу, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якої-небудь задачі або досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі" [4, с. 54].

Важливого значення набуває змістовний підхід до визначення людського потенціалу, що включає у себе здоров'я населення, готовність до сімейного життя і виховання дітей, знання та кваліфікацію, адаптацію до соціальної інфраструктури суспільства, культурно-ціннісні орієнтації, психологічну компетентність тощо.

Зокрема, Т. І. Заславська доводить, що в сучасних умовах категорія "людський потенціал" може вживатися двояко [1]. Отже, по-перше, "це поняття в абсолютному смислово-контексті характеризує рівень розвитку тієї чи іншої країни з урахуванням чисельності її населення" [1, с. 15]. По-друге, "дана категорія відображає рівень соціально-історичного й цивілізаційного розвитку суспільства, регіону, спільноти" [1, с. 15]. У такому контексті людський потенціал становить соціальну якісну характеристику суспільства. Потенціал – це не тільки і не просто кількість ресурсів, але й укладена в них можливість розвитку системи в заданому напрямку. Як, бачимо, людський потенціал – це сукупні можливості окремої людини або населення країни, регіону, іншої спільноти до економічної, соціальної діяльності та до власного розвитку.

Тому, можна стверджувати, що безперервна освіта і самоосвіта протягом усього життя (школа у широкому розумінні) – найважливіша умова і засіб формування, розвитку й реалізації людського потенціалу та створення дієвої системи доступної безперервної освіти й самоосвіти – є базисом розвитку людського потенціалу.

Особлива роль у формування і розвитку людського потенціалу належить, також, послугам охорони здоров'я. Ці послуги – результат діяльності, спрямованої на якісну зміну стану самого пацієнта, а саме його здоров'я [2, с. 27]. Це професійні дії, результатом яких виступають якісні зміни здоров'я споживача послуг. Послуги охорони здоров'я сприяють розвитку фізичного та психологічного потенціалу працівника як основи його здатності до створення вартості. Тому, як підкреслює С. Клімов, "сьогодні практично всі дослідники розглядають витрати на охорону здоров'я як інвестиції в людський капітал" [3, с. 106].

Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень стосовно формування та становлення людського потенціалу, все ще актуальними залишаються питання формування людського потенціалу в регіонах України із урахуванням суспільно-політичної ситуації та географічних чинників.

Мета даного дослідження – здійснити суспільно-географічний аналіз формування людського потенціалу одного із найменших за площею регіонів України – Чернівецької області.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи комплексний розвиток України та її регіонів можна передбачити різносторонній, усебічний, пропорційно-взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства, що у

свою чергу забезпечить швидкі темпи зростання продуктивних сил і підвищення ефективності виробництва.

На сьогодні в Україні спостерігається різкий контраст між соціально-економічним становищем окремих регіонів країни, а це, у свою чергу, впливає на рівень людського потенціалу. Останнім часом ці диспропорції тільки поглибились, а соціальні питання набувають подальшого загострення. Аналіз формування людського потенціалу регіону дає можливість виявити проблемні сторони та чинники, які негативно впливають на його розвиток і розробити заходи для покращення соціально-економічної ситуації окремої території.

Розвиток людського потенціалу найкраще відображає інтегральний індекс регіонального людського розвитку, що розраховується як сума індексів по всіх семи блоках показників, які охоплюють три напрями:

1) Довге та здорове життя:

– середня очікувана тривалість життя при народженні, років;

– загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення, проміле;

– кількість померлих від навмисного самоушкодження та 100 тис. осіб наявного населення, осіб.

2) Добробут та гідна праця:

– обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансферів) на одну особу, гривень;

– відношення середньої заробітної плати до мінімальної, разів;

– рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, % до кількості громадян, які мали статус безробітного протягом року;

3) Освіта: чистий показник охоплення дошкільними

навчальними закладами дітей віком від 3–5 років, % до загальної кількості дітей такого віку.

Проводячи дослідження у першому напрямі "Довге та здорове життя", здійснено аналіз демографічної ситуації Чернівецької області упродовж останніх трьох років і виявлено скорочення чисельності населення. На 1 січня 2015 р. чисельність наявного населення області становила 910 тис. осіб і зменшилась на 72 особи, що у розрахунку на 1000 жителів становить 0,1 особи [7]. Порівняно із попереднім роком на 1 січня 2016 р. в області проживало 909,9 тис. осіб, із них 391,8 тис. осіб – мешкало в міських поселеннях, а 518,1 тис. осіб – у сільській місцевості.

У січні – березні 2017 р. чисельність наявного населення області зменшилася на 831 особу, що в розрахунку на 1000 жителів становило 3,7 особи. На 1 квітня 2017 р. в області проживало 907,3 тис. осіб [5]. Населення в області зменшилось за рахунок природного скорочення – 1068 осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст – 996 осіб.

Розглядаючи динаміку приросту (скорочення) населення за 2012–2016 рр. можна спостерігати коливання його в основному в межах від'ємних значень під впливом людського фактора. Зауважимо, що найкраща ситуація була у 2012 р., коли відбувався приріст населення + 0,3 %, після чого – спад і скорочення населення, найбільше скорочення відбулося у 2016 р. – 2,0 %.

У зазначений період найбільша кількість живонароджених була в 2012 та 2014 рр. – 12,8 %, а найбільша кількість померлих – у 2015 р. (12,9 %).

Розглядаючи статевовікову структуру щодо загальної кількості населення переважають жінки – 53 %, а чоловіки становлять 47 %.

У віковій структурі населення Чернівецької області найбільша частка припадає на населення віком від 0 до 14 років – 155277 осіб, із них 80011 чоловіків та 75266 жінок, а найменшу частку мають особи віком від

75 до 79 років – 27215 осіб, із них 8867 чоловіків та 18348 жінок.

Аналізуючи статевовікову структуру населення Чернівецької області, помітним є переважання при народженні хлопчиків – на 100 новонароджених дівчат припадає 106 хлопців. Але вже у 30–34-літньому віці баланс статей стає зворотним: жінки починають переважати чоловіків кількісно. Основними причинами такої ситуації є: нещасні випадки й небезпечні умови праці для чоловіків, отруєння і травми, інфекційні хвороби (туберкульоз, СНІД) та серцево-судинні недуги.

Ураховуючи те, що на 1 січня 2016 кількість населення від 0 до 14 років більша за населення віком старше 65 років, можемо стверджувати, що в Чернівецькій області не відбувається процес "старіння нації" (дане явище поширене на сьогодні в Україні).

Один із показників, що характеризує демографічну ситуацію регіону та є складовою індексу людського розвитку – це середня тривалість життя населення. Із 2007 р. в Україні фіксується позитивна динаміка стосовно зменшення смертності та підвищення тривалості життя. Відповідно, середня тривалість життя в Україні сьогодні становить 71,4 р. Порівняно із 1990 р., коли показник становив 69 років, маємо приріст на 2,6 роки. Якщо порівняти тривалість життя жінок і чоловіків в Україні, то різниця становить 10 років – 76,4 "жіночих" проти 66,2 "чоловічих" [9].

У Чернівецькій області із 1994 по 2016 р. очікувана тривалість життя при народженні поступово зростала від 69,4 років до 73,3 роки, що вище, ніж по Україні і відслідковується приріст на 3,9 роки. Також, зазначаємо, що різниця між середньою тривалістю життя жінок (77,2) і чоловіків (68,5) у області становить 8,7 роки, що є одним із найнижчих показників в Україні.

На середню очікувану тривалість життя впливає безпосередньо людський фактор. ВООЗ уважає, що на 50 % на тривалість життя впливає спосіб життя. Це і зловживання алкоголем, і нездорове харчування, а також чоловіки частіше, ніж жінки, зверхньо ставляться до свого здоров'я. За статистикою, жінки значно частіше звертаються до лікаря. Урешті, чоловіки частіше, ніж жінки, працюють у шкідливих умовах. Крім того, у ДТП частіше гинуть також чоловіки. Серед причин, що впливають на тривалість життя, також виділяють: хвороби системи кровообігу, новоутворення та померлих від навмисного самоушкодження. Варто зазначити, що у регіоні із 2012 р. зросла кількість померлих від навмисного самоушкодження на 100 тис. осіб наявного населення із 9,8 до 12,7 осіб у 2016 р.

Одними із важливих показників, що враховуються при розрахунку індексу регіонального людського розвитку, є рівень та структура економічної активності й зайнятості населення.

Середньооблікова кількість штатних працівників на підприємствах, установах, організаціях Чернівецької області у I кварталі 2017 р. становила 113,9 тис. осіб, що на 1,7 % менше, ніж у I кварталі 2016 р. Серед них кожен третій працював у сфері освіти, п'ятий – охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, майже кожен сьомий – у промисловості [5].

Упродовж I кварталу 2017 р. було прийнято на роботу 9,4 тис. осіб, тоді як звільнено 7,6 тис. (відповідно 8,2 % та 6,7 % до середньооблікової кількості штатних працівників). Суттєве перевищення рівня вибуття над рівнем прийому спостерігалось на підприємствах сфери професійної, наукової й технічної діяльності (на 5,8 %), операцій із нерухомим майном (на 2,1 відсотковий пункт) та сільського господарства, лісового й рибного господарства (на 1,7 відсотковий пункт) [5].

Зазначимо, що переважна більшість працівників (77,1 %) залишили робочі місця за власним бажанням,

за угодою сторін та з інших причин. Упродовж I кварталу 2017 р. унаслідок змін в організації виробництва і праці було звільнено 1,6 тис. осіб (21,0 % тих, хто вибув). Найбільші обсяги звільнених із цієї причини спостерігалися у сферах освіти (1102 особи) та державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування (331 особа).

Із загальної кількості прийнятих 21,1 % були працевлаштовані в закладах освіти, 18,6 % – на підприємствах промисловості, 15,3 % – у сферах оптової та роздрібно торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів.

До державної служби зайнятості у Чернівецькій області упродовж квітня 2017 р. за допомогою у працевлаштуванні звернулося 1,4 тис. безробітних громадян, що в 1,8 разів більше, ніж у березні 2017 р., але на 11,9 % менше, ніж у квітні 2016 р.

Кількість зареєстрованих безробітних на кінець квітня 2017 р. становила 8,0 тис. осіб, що на 2,2 % менше, ніж на кінець березня 2017 р. і на 7,0 %, ніж на кінець квітня 2016 р. Допомогу із безробіття отримували 81,9 % осіб, які мали статус безробітного.

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області за квітень 2017 р. залишився на рівні березня 2017 р. і на кінець місяця становив 1,4 % кількості населення працездатного віку (по Україні – 1,5 %). Зазначений показник у сільській місцевості зменшився на 0,1 %, а в міських поселеннях залишився незмінним і становив 1,6 % та 1,1 % відповідно. Спостерігається зростання рівня працевлаштування зареєстрованих безробітних із 2012 (22,2 %) до 2014 р. (29,4 %) і відповідно до посад 2017 р. (24,4 %), що, можливо, пояснюється проведеннями економічними реформами в Україні (податковою, пенсійною та ін.).

Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених роботодавцями до державної служби зайнятості області, на кінець квітня 2017 р. становила 1187 одиниць і зменшилася на 11,5 % порівняно із березнем 2017 р., проте збільшилась порівняно із квітнем 2016 р. на 36,6 %.

На кінець березня 2017 р., у загальній кількості вільних робочих місць (вакантних посад) майже кожне третє було на підприємствах промисловості, майже кожне шосте – у сільському господарстві, лісовому та рибному господарствах, майже кожне десяте – у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, майже кожне одинадцятье – у сфері оптової й роздрібно торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів.

Аналізуючи напрям "Добробут та гідна праця", зазначаємо, що середня номінальна заробітна плата одного штатного працівника за березень 2017 р. становила 5136 грн і в 1,6 рази перевищувала розмір мінімальної заробітної плати (3200 грн). Порівняно із лютим 2017 р., розмір заробітної плати збільшився на 7,2 %, а із березнем 2016 р. – в 1,5 рази. Нарахування за одну відпрацьовану годину зменшилися протягом місяця в середньому на 1,9 % і становили 34,37 грн [5].

Номінальні доходи населення області у 2016 р., за попередніми даними, збільшились порівняно із 2015 р. на 16,7 %. Наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів і послуг, збільшився на 15,9 %, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового фактора – на 3,0 % [6].

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника Чернівецької області за I квартал 2017 р. становила 4884 грн і зросла порівняно із I кварталом 2016 р. на 48,6 %.

Середня номінальна заробітна плата одного штатного працівника за березень 2017 р. становила 5136 грн і в 1,6 рази перевищувала розмір мінімальної заробітної плати (3200 грн). Порівняно із лютим 201 р. розмір за-

робітної плати збільшився на 7,2 %, а із березнем 2016 р. – на 48,4 %.

Індекс реальної заробітної плати за січень – березень 2017 р. порівняно із січнем – березнем 2016 р. становив 131,0 %, за березень 2017 р. відносно лютого 2017 р. – 105,7 %, до березня 2016 р. – 130,4 %.

Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у сферах тимчасового розміщування й організації харчування та надання інших видів послуг, а серед промислових видів діяльності – на підприємствах із виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції і не перевищував 79,8 % від середнього рівня з економіки.

Найвища заробітна плата у межах Чернівецької області характерна для галузей: фінансової та страхової діяльності, державного управління й оборони, а найнижча: поштова та кур'єрська діяльність, організація харчування й сільське господарство.

Аналізуючи середньомісячну заробітну плату штатних працівників по містах і районах Чернівецької області у I кварталі 2017 р. можна спостерігати найвищі показники у м. Новодністровськ, Путильському районі та м. Чернівці, а найнижчі – у Новоселицькому та Глибоцькому районах. Основними причинами таких показників є передусім зайнятість населення у різних галузях, перш за все у – Новодністровську – електроенергетиці та управлінні; м. Чернівці – фінансовій справі, управлінні, будівництві, промисловості й Путильському районі за рахунок того, що це гірський район, в якому більшість населення отримують надбавку до заробітної плати та зайняті у лісовому господарстві.

Здійснивши аналіз середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників по Чернівецькій області за період із 2012 по 2016 рр. та розрахувавши відношення середньомісячної номінальна заробітної плати штатних працівників до мінімальної, відслідковується, що за п'ять років заробітна плата виросла із 2329 до 3174,5, але співвідношення до мінімальної заробітної плати коливалось від 2,039 і до 2,213 та найкраще значення було у 2015 р., а найгірше – у 2013 р.

Упродовж останніх п'ять років у регіоні зросла не лише середня заробітна плата, а й обсяги витратків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) із 4104,4 млн грн у 2012 р. до 7355,6 млн грн у 2016 р. Не дивлячись на незначне зростання кількості населення у регіоні все ж таки зросли обсяги витратків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) на одну особу із 4533,7 грн у 2012 р. до 8084,0 грн – у 2016 р., що позитивно вплинуло на добробут населення регіону.

Одним із напрямів, що впливає на індекс людського розвитку, є рівень розвитку освіти, науки і культури.

Відповідно, на кінець 2016 р., у Чернівецькій області функціонувало 379 дошкільних навчальних закладів освіти на 25,3 тис. місць. Дошкільні заклади відвідувало 32,6 тис. дітей, що на 1,3 % більше, ніж на кінець 2015 р. Найбільше дошкільних закладів зосереджено в м. Чернівці (58), де виховувалось 10,7 тис. дітей [8].

За досліджуваній період спостерігається незначне зростання кількості дітей у системі дошкільної освіти – від 56 % у 2012 р. до 59 % у 2016 р., що пояснюється відкриттям нових дошкільних установ та додаткових груп у дитячих садках. Ураховуючи розташування Чернівецької області в прикордонній зоні із Румунією у дошкільних закладах області українською мовою виховується 90,2 % дітей, румунською – 9,8 %.

Вихованням дітей займається 3,6 тис. педагогічних працівників, що на 0,1 % менше, ніж на кінець 2015 р.

На початок 2017 р. в області функціонувало 276 загальноосвітніх навчальних закладів, із них: 26 ЗНЗ – I ступенів, 57 ЗНЗ – I-II ступенів, 138 ЗНЗ – I-III ступенів

та 20 ЗНЗ – II-III ступенів, а також 21 гімназія і 14 ліцеїв; 143 НВК, сім – спец-інтернат шкіл та чотири приватні школи. За 2016–2017 навчальний рік в області навчалось 98 435 школяра, а середня наповнюваність класу становила 20,4 [8].

У 2016 р. в області працювало три театри. У них було проведено 564 театральні вистави (у 2015 р. – 664), які відвідало 71,7 тис. глядачів (у 2015 р. – 77,4 тис.) [5].

Також діяло 10 музеїв, де експонувалось 31,0 тис. предметів основного фонду, що становило 20,2 % їх загальної кількості. У них було проведено 2734 екскурсії, організовано 246 виставок, видано 166 наукових видань і публікацій, розроблено 81 тематико-експозиційний план. Загальна кількість відвідувачів порівняно із 2015 р. зменшилася на 5,2 тис. і становила 282,1 тис. осіб. У середньому один музей відвідало 28,2 тис. осіб.

У 2016 р. загальний обсяг внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень та розробок організацій області становив 61,3 млн грн (у 2015 р. – 46,2 млн грн), із них на прикладні дослідження – 43,9 млн грн (71,6 % загального обсягу внутрішніх витрат), фундаментальні – 12,5 млн грн (20,4 %), науково-технічні розробки – 4,9 млн грн (8,0 %).

Внутрішні поточні витрати становили 60,9 млн грн (99,3 % загального обсягу внутрішніх витрат), капітальні витрати – 0,4 млн грн (0,7 %). Витрати на оплату праці становили 23,6 млн грн (38,8 % обсягу внутрішніх поточних витрат).

Наукові дослідження та розробки у 2016 р. в області виконували 19 організацій, в яких на кінець 2016 р. працювало 837 осіб (із урахуванням сумисників) (на кінець 2015 р. – 20 організацій та 1127 осіб) [5].

У наукових організаціях області працювало 620 дослідників, що на 25,9 % менше, ніж у 2015 р. Питома вага дослідників у загальній кількості працюючих, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, становила 74,1 % (у 2015 р. – 74,3 %). Із загальної кількості дослідників 61,0 % мали науковий ступінь доктора чи кандидата наук.

У 2016 р. на посаді техніка в організаціях області працювало 63 особи, що становило 7,5 % загальної кількості працюючих, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок (у 2015 р. – 6,6 %). Чисельність працюючих допоміжного персоналу становила 154 особи (у 2015 р. – 216 осіб).

В області нараховувалось 387 клубних закладів (у т. ч. у сільській місцевості – 350 закладів) на 97,9 тис. місць. У них діяло 2,8 тис. клубних формувань. Діяльність клубних закладів забезпечувало 816 працівників.

На кінець 2016 р. в області діяло 399 бібліотек (на кінець 2015 р. – 401), із них 341 – у сільській місцевості. Книжковий фонд бібліотек зменшився на 2,0 % і становив 5,6 млн примірників.

Проаналізувавши дані показники Чернівецької області та використовуючи методику проведення розрахунку індексу регіонального людського розвитку, презентовану в проекті Постанови Кабінету Міністрів України ("Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики") нами проведено обчислення.

Стандартизоване значення позитивного показника являє собою відношення фактичного значення показника конкурентного регіону за конкретний рік до максимально досягнутого значення цього показника у досліджуваному періоді та приймає значення в інтервалі від 0 до 1, де 0 – це найгірше значення, 1 – найкраще значення.

Позитивними показниками є:

– середня очікувана тривалість життя при народженні;

– загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення на 1000 осіб наявного населення;

- обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансферів) на одну особу;
- відношення середньої заробітної плати до мінімальної;
- рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних;
- чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком від 3–5 років.

Стандартизоване значення від'ємного показника являє собою відношення мінімального досягнутого значення показника у звітному періоді до фактичного значення показника конкретного регіону за конкретний рік, і приймає значення від 0 до 1, де 0 – це найгірше значення, 1 – найкраще значення.

Від'ємним показником є кількість померлих від навмисного самоушкодження та 100 тис. осіб наявного населення.

Провівши стандартизацію показників, здійснюємо розрахунок індексу регіонального розвитку для кожного досліджуваного року за формулою:

$$I(n,t) = B_1 \cdot P_1^{(n,t)} + B_2 \cdot P_2^{(n,t)} + \dots + B_7 \cdot P_7^{(n,t)},$$

де $I(n,t)$ – індекс регіонального людського розвитку для n-го району у t-му році;

$P_1^{(n,t)}, P_2^{(n,t)}, \dots, P_7^{(n,t)}$ – стандартизовані показники людського потенціалу для n-го району у t-му році;

$B_1, B_2, \dots, B_7$ – коефіцієнти рівняння, "ваги" показників.

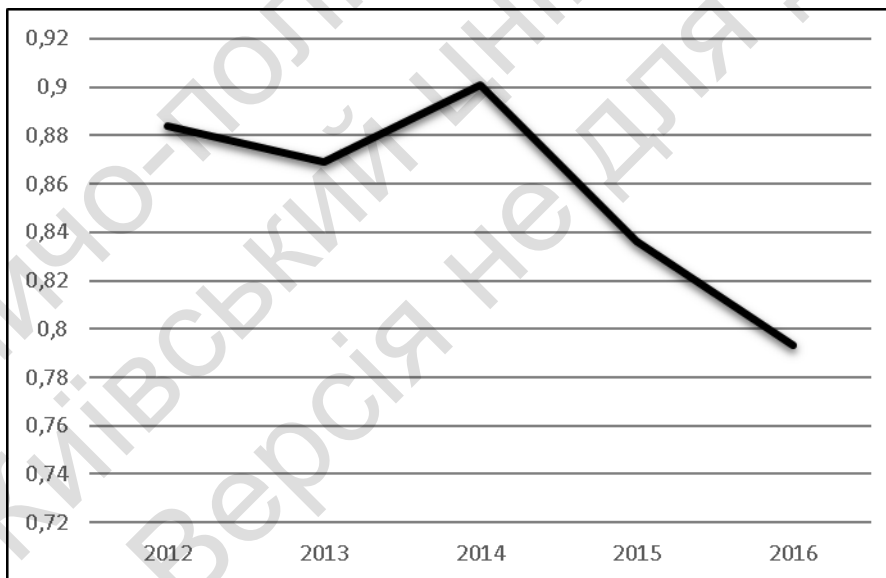
Таблиця 1. Інтегральний індекс регіонального людського розвитку Чернівецької області

	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	Ірлп
2012	0,997	1	1	0,561	0,928	0,755	0,949	0,884
2013	0,999	0,826	0,79	0,604	0,921	0,963	0,983	0,869
2014	0,999	0,870	0,859	0,642	0,956	1	0,983	0,901
2015	0,996	0,348	0,844	0,8	1	0,898	0,966	0,836
2016	1	0	0,771	1	0,989	0,789	1,000	0,793

Розрахувавши індекс людського розвитку Чернівецької області за п'ять років (табл. 1), можна відокремити певні особливості зміни показника:

- найвищого показника досяг індекс у 2014 р. – 0,901, а найнижчий – 0,793 – у 2016 р.;
- станом на 2016 р. Україна займає 84 місце в рейтингу країн за Індексом розвитку людського потенціалу і має значення 0,743, тобто в Чернівецькій області індекс за 2016 р. вищий за загально український;

– графік Індексу розвитку людського потенціалу Чернівецької області (рис. 1) має горбоподібний вигляд, із 2012 по 2013 відбувся поступовий спад показника, після чого із 2013 по 2014 р. індекс досягнув максимального значення і з 2014–2016 рр. у зв'язку з економічною кризою і важким економічним становищем у державі індекс зменшився на 13,6 % від значення за 2014 р.

Рис. 1. Зміна Індексу розвитку людського потенціалу Чернівецької області

Основним показником, що вплинув на значення індексу, є загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, оскільки найкраща ситуація для цього показника була у 2012, а найгірша – у 2016. Але у 2014 р. цей показник має значення 0,870 і значного впливу на зниження індексу немає, тому індекс у даному році дуже високий; окрім того, усі показники, окрім кількості померлих від навмисного самоушкодження і обсяги видатків місцевих бюджетів мають значення, що вище за 0,9, а обсяги видатків місцевих бюджетів має менше значення через збільшення курсу валюти, тому цей показник у 2016 р. має максимальне значення.

Висновок. Однією із основних проблем людського розвитку в Чернівецькій області та в Україні в цілому є неви-

значеність стратегії і тактики соціальної політики, яка впливала б на вирішення основних завдань як на державному, так і на регіональному рівнях, із визначенням їх особливостей щодо формування демографічної політики, зайнятості населення, підвищення заробітної плати працюючих, регулювання ринку праці, ринку освітніх послуг, оптимального реформування системи охорони здоров'я, впровадження механізмів надання соціальних та побутових послуг населенню тощо. Для її вирішення необхідно переорієнтувати соціальну політику Чернівецької області з урахуванням потреб і особливостей регіонального розвитку (транскордонне розташування, національний склад, історія розвитку регіону), визначити шляхи альтернативно-

го розвитку області, виходячи із демографічних, економічних, соціальних, екологічних факторів.

Сьогодні вже недостатньо традиційних методів для розробки стратегії сталого розвитку регіону. Сучасна політика сталого розвитку регіону має включати такі інструменти й механізми територіального управління, як стратегічне планування, програмування, моделювання, прогнозування розвитку, а також моніторинг отриманих результатів. Необхідно упроваджувати нові підходи, що ґрунтуються на ґрунтовних наукових дослідженнях, широкому використанні математичних моделей і методів, багатоваріантних аналізах сценаріїв розвитку та сучасних інформаційних технологіях.

Отже, пріоритетними напрямками розвитку людського потенціалу Чернівецької області повинні стати такі заходи, спрямовані на зростання конкурентоспроможності регіону:

- підвищення якості соціальних послуг та удосконалення житлової політики;
- забезпечення зростання доходів населення, підвищення рівня заробітної плати, недопущення подальшого зниження реальних доходів населення й реальної заробітної плати;
- сприяння детінізації заробітної плати шляхом легалізації незареєстрованих виплат заробітної плати, легалізації зайнятості; створення умов для забезпечення зайнятості населення;
- формування умов для зменшення дисбалансу попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці шляхом професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідно до потреб економіки;
- забезпечення розвитку професійної орієнтації молоді з урахуванням ситуації на регіональному ринку праці та перспектив його розвитку;
- забезпечення покращенню якості та доступності освітніх послуг;
- покращення стану здоров'я населення, збільшення показників середньої тривалості життя, скорочення різниці між середньою тривалістю життя чоловіків і жінок;
- упровадження сталого та екологічно безпечного розвитку суспільства шляхом переходу до інноваційних технологій у виробництві, утилізації відходів, уживання заходів, спрямованих на збереження існуючих природних і біологічних ресурсів;
- реалізація інноваційних підходів до розвитку культурних установ області, збільшення кількості громадських ініціатив, спрямованих на культурний розвиток населення;
- розвиток загальноосвітніх культурних цінностей та ідентичності українських культурних традицій і звичаїв.

Я. Олійник, д-р екон. наук, проф.,
акад. АПН України, засл. деят. науки і техніки України,
Т. Куриш, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Проведено дослідження регіональних особливостей формування людського потенціалу Чернівецької області. Виділено фактори, впливаючі на становлення людського капіталу. На основі діючої методики проведено аналіз людського розвитку Чернівецької області за 2012–2016 роки та здійснено моніторинг змін інтегрального індексу людського розвитку регіону. Ураховуючи регіональні особливості та соціально-географічні умови розвитку Чернівецької області нароботні пріоритетні напрями розвитку людського потенціалу даного регіону, спрямовані на зростання конкурентоспроможності території в сучасних умовах реформування українського суспільства.

Ключові слова: людський потенціал, здорова життя, благосостояние, образование, Чернівецька область.

Ya. Oliynyk, Doctor of Science in Economy, Full Professor,
Academician of the NAPS of Ukraine,
T. Kurysh, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REGIONAL FEATURES OF FORMING HUMAN POTENTIAL OF CHERNIVETSK REGION

The research of regional peculiarities of formation of human potential of Chernivtsi region is carried out, factors and factors influencing the formation of human capital are singled out.

On the basis of the current methodology presented in the draft of resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine ("Some issues of improving the system for monitoring and evaluating the effectiveness of the implementation of the state regional policy"), the calculation of the regional

Список використаних джерел

1. Заславська Т. І. Людський потенціал у сучасному трансформаційному процесі / Т. Заславська // Суспільні науки і сучасність. – 2005. – № 4. – С. 13–25.
2. Камінська Т. М. Ринок медичних послуг: досвід теоретико-інституційного аналізу: моногр. / Тетяна Михайлівна Камінська. – Х.: ИПП "Контраст", 2006. – 296 с.
3. Клімов С. М. Інтелектуальні ресурси суспільства: моногр. / Сергій Михайлович Клімов. – СПб.: ІВЕСЕР; Знання, 2002. – 199 с.
4. Куркіна М. П. Людський потенціал як категорія соціального управління регіоном / М. П. Куркіна, В. В. Зотов // Бізнес-Інформ. – 2012. – № 7. – С. 53–56.
5. Соціально-економічне становище Чернівецької області за січень – квітень 2017 року / відп. за вип. Г. І. Петрова, І. Д. Арделян, М. В. Коропотницька та ін.; Державна служба статистики України. – Чернівці, 2017. – 156 с.
6. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2015 рік; за ред. Т. Г. Сарчинської / відп. за вип. Г. І. Петрова, М. В. Коропотницька, О. Р. Шемуня; Державна служба статистики України. – Чернівці, 2016. – 572 с.
7. Населення Чернівецької області за 2015 рік; за ред. Т. Г. Сарчинської / відп. за вип. Г. І. Петрова, Н. П. Лістархова; Державна служба статистики України. – Чернівці, 2016. – 156 с.
8. Освіта Чернівецьчини. Статистичний збірник / упоряд. О. М. Палійчук, С. І. Прінко. – Чернівці, 2016. – 130 с.
9. В Україні чоловіки живуть на 15 років менше, ніж у Швеції, та на 10 років менше, ніж наші жінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2016/09/18/203306-ukrayini-choloviky-zhyvut-15-rokiv-menshe-shveciyi-10-rokiv-menshe-nashi>.

References

1. Zaslavs'ka T. I. Ljuds'kij potentsial v suchasnomu transformatsijnomu protsesi // Suspil'ni nauki i suchasnist'. 2005. № 4. S. 13–25.
2. Kamins'ka T. M. Rinok medichnih poslug: dosvid teoretiko instytusijnogo analizu: [monografija] / Tetjana Mihajlivna Kamins'ka. – H.: IPP "Kontrast", 2006. – 296 s.
3. Klimov S. M. Intelektual'ni resursi suspil'stva: [monografija] / Sergij Mihajlovich Klimov. – SPb.: IVESEP, Znannja, 2002. – 199 s.
4. Kurkina M. P. Ljuds'kij potentsial, jak kategorija sotsial'nogo upravlinnja regionom / M. P. Kurkina, V. V. Zotov // Biznes-Inform. 2012. № 7. S. 53–56.
5. Sotsial'no-ekonomichne stanovische Chernivets'koї oblasti za sichen' – kviten' 2017 roku; Vidpovidal'ni za vipusk: G. I. Petrova, I. D. Ardeljan, M. V. Koropotnits'ka, O. R. Shemunja-Chernivtsi; Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini Golovne upravlinnja statistiki u Chernivets'kij oblasti; 2017, 156 s.
6. Statistichnij schorichnik Chernivets'koї oblasti za 2015 rik; za red. T. G. Sarchins'koї; Vidpovidal'ni za vipusk: G. I. Petrova, M. V. Koropotnits'ka, O. R. Shemunja. – Chernivtsi: Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini Golovne upravlinnja statistiki u Chernivets'kij oblasti, 2016, 572 s.
7. Naselennja Chernivets'koї oblasti za 2015 rik; Za redaktsiju Sarchins'koї T. G.; vidpovidal'ni za vipusk G. I. Petrova, N. P. Listarhova-Chernivtsi; Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini Golovne upravlinnja statistiki u Chernivets'kij oblasti; 2016, 156 s.
8. Chernivechchini. Statistichnij zbirnik; Uporjadniki: O. M. Palijchuk, S. I. Prin'ko. – Chernivtsi, 2016. – 130 s.
9. V Ukraini choloviki zhivut' na 15 rokiv menshe, nizh u Shvetsii, ta na 10 rokiv menshe, nizh nashi zhinki [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://expres.ua/news/2016/09/18/203306-ukrayini-choloviky-zhyvut-15-rokiv-menshe-shveciyi-10-rokiv-menshe-nashi>.

Надійшла до редколегії 10.10.17

human development index of Chernivtsi region for 2012-2016, analysis and monitoring of changes in its in the given region. The integral index of regional human development is calculated as the sum of indices for seven key indicators covering three directions: long and healthy life, well-being and decent work and education.

Having analyzed the index of human development of Chernivtsi region for 5 years it is possible to separate certain features of the change of indicator:

- the highest index has reached the index in 2014 -0,901, and the lowest – in 2016-0,793;
- by 2016 Ukraine occupies 84th place in the country's ranking on the Human Development Index and is estimated as 0.743, i.e., in Chernivtsi region, the index for 2016 is higher than the total Ukrainian;
- The graph of the Human Development Index of the Chernivtsi Oblast has a hump-like appearance; from 2012 to 2013 there was a gradual decline in the index, after which the index from 2013 to 2014 reached its maximum value from 2014-2016 due to the economic crisis and the difficult economic situation in the state. The index has decreased by 13.6% from the value in 2014.

The main indicator that influenced the index value is the general coefficient of growth (reduction) of the population, therefore the best situation for this indicator was in 2012, and the worst in 2016. But in 2014, this indicator is 0.870 and there is no significant effect on the index decrease, so the index in this year is very high, besides, all indicators except the number of dead from intentional self-harm and the volume of expenditures of local budgets are above 0.9, and the volume of expenditures of local budgets is less important due to the increase of the exchange rate, as this particular indicator in 2016 has a maximum value.

One of the main problems of human development in the Chernivtsi region and in Ukraine as a whole is the uncertainty of the strategy and tactics of social policy, which would have an impact on the main tasks at both the state and regional levels, with the definition of their peculiarities regarding the formation of demographic policy, employment, increase of wages of workers, regulation of the labor market of educational services market, optimal reform of the health care system, introduction of mechanisms for providing social and household services for population etc.

Taking into account regional features and socio-geographical conditions of development of Chernivtsi region, priority directions of development of human potential of this region have been developed, aimed at increasing the competitiveness of the territory in the current conditions of reforming Ukrainian society.

Keywords: human potential, healthy life, welfare, education, Chernivtsi region.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.3>
УДК 631.47:631.67.

П. Лозовіцький, канд. техн. наук, старш. наук. співроб., доц.
Центральна геофізична обсерваторія імені Бориса Срезневського, Київ,
А. Молочко, канд. географ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЗАКОНОМІРНОСТІ СТУПЕНЯ ВТОРИННОГО ОСОЛОНЦЮВАННЯ ҐРУНТІВ АНТРОПОГЕННИХ ПРИРОДНО-ТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

На підставі узагальнення і математичного моделювання результатів тривалих багаторічних досліджень зміни вмісту обмінних основ ґрунтів антропогенних природно-технічних систем, проведених автором та іншими дослідниками на зрошувальних землях півдня України, встановлено емпіричну залежність осолонцювання верхнього горизонту автоморфних ґрунтів залежно від мінералізації та складу поливної води й тривалості зрошення та запропоновано формули прогнозування ступеня їх осолонцювання як за натрієм, так і за магнієм. Отримані узагальнені результати досліджень свідчать, що поливна вода із мінералізацією 0,5 г/дм³ викликає слабе осолонцювання ґрунту за натрієм через 45 років зрошення; 1 – 35; 1,5 – 15; 2 – 7; 3 г/дм³ і більше – уже у перший рік зрошення.

Середній ступінь натрієвого осолонцювання зрошуваних високобуферних ґрунтів настає при зрошенні водою із мінералізацією 1,5 г/дм³ через 50 років; 2,0 г/дм³ – 40; 3,0 г/дм³ – 20; 4,0 г/дм³ – 5; із мінералізацією 5,0 г/дм³ і більше – у перший рік зрошення. Сильний ступінь натрієвого осолонцювання зрошуваних високобуферних ґрунтів настає при зрошенні водою із мінералізацією 3,0 г/дм³ через 53 роки зрошення; 4,0 г/дм³ – 37; 5,0 г/дм³ – 22; 6,0 г/дм³ – 12; із мінералізацією 7,0 г/дм³ і більше – у перший рік зрошення. Натрієві солонці на зрошуваних землях утворюються при зрошенні поливною водою більше 5 г/дм³ після 55 років зрошення; 6,0 г/дм³ – 40; 7,0 г/дм³ – після 20 років зрошення. Чим вищий вміст увібраного магнію у ґрунтах до початку зрошення, вища мінералізація поливної води й більший термін зрошення, тим швидше осолонцюються зрошені ґрунти за магнієм. Чим вища сума увібраних основ у ґрунтового вбирного комплексу (ГВК) до початку зрошення, менша мінералізація поливної води і довший термін зрошення, тим більш значне зниження суми увібраних основ і тим нижча буферна здатність зрошуваних ґрунтів.

Ключові слова: ґрунтовий вбирний комплекс, увібрані катіони, ступінь осолонцювання, тривалість зрошення, якість поливної води, база даних, математичне моделювання, кореляційні зв'язки, емпіричні рівняння.

Вступ. Постановка проблеми дослідження. Тривале використання зрошуваних ґрунтів півдня України, особливо в умовах застосування для поливів, що непридатні за іригаційними показниками вод, є значним фактором еволюції й диференціації ландшафтно-геохімічних та екологічних умов. Порушення стану рівноваги в агроєкосистемах при зрошенні пов'язане, передусім, із розвитком процесів деградації ґрунтів, що обумовлюється зменшенням їхньої потенціальної родючості. Численні антропогенні навантаження на агроєкосистеми, викликані зрошенням, ведуть до засолення, осолонцювання, погіршення структури ґрунту, порушення біохімічної рівноваги, пригніблення ґрунтової мікрофлори, накопичення забруднюючих речовин тощо. За літературними даними, інтенсивність цих процесів є різною, а їхній перебіг у різних природних умовах неоднозначний.

У зв'язку із цим одним із головних завдань сучасного використання і стійкості агроландшафтних комплексів є адаптація існуючих та обґрунтування нових екологічно безпечних технологій зрошення для конкретних ґрунтово-екологічних умов. Але вирішення цієї задачі вимагає кількісної оцінки змін, що відбулися у ґрунтах

за певні терміни зрошення та створення системи контролю й діагностики стану їхньої родючості за певними властивостями.

Мета роботи: встановити параметри ступеня натрієвого та магнієвого осолонцювання зрошуваних автоморфних ґрунтів півдня України залежно від початкового стану ґрунтового покриву, іригаційної якості поливної води та терміну зрошення.

Завдання досліджень: 1) створити інформаційну базу даних зміни еколого-меліоративного стану зрошуваних ґрунтів у різних ґрунтово-кліматичних умовах півдня України протягом 1931–2015 рр.; 2) узагальнити результати досліджень ступеня їх осолонцювання залежно від мінералізації, співвідношення катіонів і аніонів поливної води, тривалості зрошення; 3) моделювання та прогнозування ступеня вторинного осолонцювання зрошуваних автоморфних ґрунтів півдня України залежно від екологічного стану ґрунтів до початку зрошення, іригаційної якості поливної води, терміну зрошення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріали та об'єкти досліджень. Для моделювання процесу осолонцювання нами вибрано 64 об'єкти досліджень,